Frazer-Imregh Monika

A szerelmes elégiáktól Epiktétosig

Angelo Poliziano levelezése Giovanni Pico della Mirandolával

I. BEVEZETÉS

Az alább közölt levelezés a 15. századi humanisták egyik legjelentősebb alakjának, a költő, filológus és filozófus Angelo Polizianónak és Giovanni Pico della Mirandolának a barátságát, pontosabban a sírig tartó szoros kapcsolat indulását mutatja be. A firenzei költő nagyon is tudatosan szerkesztette halála előtt néhány hónappal tizenkét könyvbe leveleit, ezek közül néhány levélfüzér megjelent már fordításomban kísérő tanulmányokkal együtt.[1] A *Levelek* mintája és írójának példaképei egyrészt az ókori szerzők, Cicero és Seneca voltak, másrészt pedig a korai humanisták: Dante, Boccaccio és legfőképp Petrarca, aki két könyvbe gyűjtötte leveleit *Rerum familiarum liber* (*Levelek a barátokhoz*) és *Seniles* (*Öregkori levelek*) címen.

A kora legszélesebb filozófiai tudásával rendelkező, tragikusan fiatalon elhunyt Giovanni Pico della Mirandola Lorenzo de' Medici mellett Poliziano legjobb barátja volt, különösen azután, hogy Pico is Firenzébe költözött. Mivel Poliziano filozófiai munkásságát nem tárgyalta még magyar kutató, és Picóról is érdemes a legfontosabbakat összefoglalni, bevezetésünkben röviden bemutatjuk a két szerzőt és vázoljuk a levelezés tartalmát.

[1] E forrásközlés a *Poliziano Epistulae* I–IV. könyvéből vett korábbi közlésekhez kapcsolódik az *Antikvitás és Reneszánsz* folyóirat, az *Antik Tanulmányok*, az *Orpheus Noster* és két konferenciakötet hasábjain: Frazer-Imregh 2020a, Frazer-Imregh 2020b, Frazer-Imregh 2021a, Frazer-Imregh 2021b, Frazer-Imregh 2021c, Frazer-Imregh 2021d, Frazer-Imregh 2021e, Frazer-Imregh 2021f, Frazer-Imregh 2021g, Frazer-Imregh 2021h, Frazer-Imregh 2021i, Frazer-Imregh 2021j, Frazer-Imregh 2022, Frazer-Imregh 2023a, Frazer-Imregh 2023b.

II. ANGELO POLIZIANO RÖVID ÉLETRAJZA

Angelo Poliziano 1454. július 14-én született Montepulcianóban a jogász és bíró Benedetto Ambrogini és Antonia de' Salimbeni elsőszülött fiaként.[2] Nevét szülőhelyéről (Mons Politianus) vette. 1464-ben apját egy ítélete bosszújaként megölték, és mivel anyja öt árvát kényszerült nevelni jövedelem nélkül, Angelo rokonokhoz költözött Firenzébe. Itt is nyomasztó szegénység vette körül, ami egész életére meghatározó élménye lett, és talán ez magyarázza élete végéig tartó mély vágyát önmaga elfogadtatására és az elismertségre. 1467-től (tizenhárom évesen) belépett a „tanítás társasága" nevű vallásos közösségbe, ahol beszédeket adott elő az úrvacsoráról, a passióról és a lábmosásról. 1469-ben kezdte el látogatni a firenzei egyetemet, ahol 1474-ig Ióannés Argyropylos, Cristoforo Landino, Marsilio Ficino és Andronikos Kallistos tanítványa lett. A rendkívüli tehetségű ifjú híres és gazdag firenzei polgároknak ajánlotta latin epigrammáit, így igyekezvén pártfogót találni magának.[3]

1470-ben (tizenhat esztendősen) készítette el az *Ílias* első két énekének fordítását, ezt Lorenzo de' Medicinek ajánlotta. Később ennek átültetésében az ötödik énekig jutott el. 1471-től kezdte görög epigrammáit írni (összesen 57-et), amelyek közül az utolsó 1493-ban született.[4] 1473-ban (tizenkilenc évesen) fogalmazta latin nyelvű elégiáját a tizenhat évesen elhunyt, gyönyörű Albiera degli Albizzi halálára,[5] és ugyanebben az évben költözött be a Medici-palotába. 1475-ben (huszonegy évesen) kapta a megbízást Lorenzo legidősebb fia, Piero de' Medici oktatására. Valószínűleg ekkor kezdte el (vagy talán be is fejezte) a *Sylva in scabiem* alkotását, és nekifogott a *Stanze per la giostra* megkomponálásának.[6] 1476 vége és 1477 eleje között részt vett a *Raccolta aragonese* összeállításában, és a szöveg stílusa alapján arra következtethetünk, hogy ő írta Federico d' Aragona számára a bevezető levelet is.[7] 1477-ben Lorenzo de' Medici segítségével elnyerte a San Paolo káptalani templomának jövedelmező perjelségét, 1486-ban pedig megkapta a firenzei Dóm (a Santa Maria del Fiore) egyik kanonoki tisztét. 1477 vége és 1479 eleje között állította össze anekdotákat, meséket, bölcs mondásokat és népies kifejezéseket tartalmazó gyűjteményét *Detti piacevoli* címen, amelyet finom szellemesség és keserű humor jellemez.

1478. április 26-án kitört a Pazzi-féle összeesküvés, melyben megölték Giuliano de' Medicit, ennek történetét Sallustius stílusában a *Pactianae coniurationis*

[2] Az életrajzi adatokat elsősorban a következő irodalom alapján állítottam össze: Tateo 1972. 70–159; életrajzi adatok: 70; Carrara 1935, Bigi 1960, Orvieto 2009, Celenza 2010.

[3] Összesen 133 latin nyelvű epigrammát írt. Lásd Angelo Poliziano: *Liber epigrammatum*, in Knox 2018. 22–34.

[4] Angelo Poliziano: *Liber epigrammaton Graecorum*, in Knox 2018. 180–238.

[5] Angeli Politiani: *Elegia, sive epicedion in Albierae Albiciae immaturum exitum ad Sismundum Stupham eius sponsum*, in Knox 2018. 2–20.

[6] Legújabb kiadása: Orvieto 2017. 5–104. Magyarul: Simon 2003.

[7] Roggia 2011, Papp 2010. 125. A levél szövege itt elérhető: Simioni 1913/1939. 3–8.

*commentarium*ban írja meg.[8] A felkelést IV. Sixtus pápa Firenze ellen indított háborúja követte, amelyben a nápolyi uralkodó, Ferdinánd is a pápa mellett sorakozott fel. A tragikus események Polizianót is megviselték, a Medici-családdal együtt Cafaggiolóba költözött. 1479-ben összetűzésbe került Lorenzo feleségével, Clarice Orsinival, aki kifogásolta oktatói módszereit (főként túlságosan „humanista" tananyagait), és elküldte a háztól.[9] Ekkor Lorenzo diplomáciai célból Nápolyba utazott, Poliziano nem tartott vele. Careggiben, majd Cafaggiolóban, aztán újra Careggiben tartózkodott; ekkor fordította le Epiktétos *Kézikönyvecské*jét, amelyet Lorenzónak ajánlott, mintegy szellemi gyógyírként a vészterhes események idején.

Még ebben az évben ismerte meg a Firenzébe látogató ifjú (tizenhat esztendős) Giovanni Pico della Mirandolát. Emiliában, Lombardiában és Venetóban utazgatva végül Mantovában maradt, ahol Francesco Gonzaga bíboros támogatását élvezte. Számára alkotta a később az egyik első opera szövegéül is szolgáló *Favola di Orfeó*t 1480-ban, de még ebben az évben Lorenzo hívására visszaköltözött Firenzébe, ahol kinevezték az egyetem poétika- és szónoklattan tanárának.[10]

Az 1480–81-es tanévben előadott első egyetemi kurzusait rendhagyó módon ezüstkori szerzőknek: Quintilianus *Institutio oratoriá*jának és Statius *Sylvae* című eposzának szentelte.[11] A következő, 1481–82-es akadémiai évben Ovidius *Fasti*ját és a *Rhetorica ad Herennium*ot tárgyalta előadásain.[12] (Az utóbbi ugyan Cornificius műve, de akkor még Cicerónak tulajdonították.) Közben, 1482-ben alkotta négy, *Sylvae* (*Rögtönzések*) címen összegyűjtött tanévnyitó tanköltemény közül az elsőt, a *Mantó*t, amely Vergilius életművét és Theokritos stílusában a bukolikus költészetet mutatja be.[13] Az 1482–83-as tanévben Vergilius *Bucolicá*ját és Theokritos *Idyllion*jait oktatta. 1483-ban Giovanni Pico della Mirandola levelezést kezdeményezett vele, innen indult sírig tartó jó barátságuk.[14] Ugyanebben az évben költötte *Rusticus* című tanköltemény*ét*, amelyben Hésiodos *Munkák és napok* és Vergilius *Georgica* című műveit szemléltette, a következő tanévben ugyanis ezeket adta elő. 1484-ben Persius szatíráihoz készített évadnyitó előadást a rákövetkező akadémiai évre, amikor is Persius és Iuvenalis mellett Hora-

[8] A *Pactianae coniurationis commentarium* legújabb, kétnyelvű kritikai kiadása: Simonetta, Marcello (ed.) – Fortunato, Gerardo (trad.) 2012.

[9] Ennek részleteit lásd Poliziano Lorenzóhoz és anyjához, Lucrezia Tornabuonihoz írt olasz nyelvű leveleiben, a 24, 25, 26. levelet: Curti 2016. 50–55.

[10] Bővebben ezekről az egyetemi kurzusokról: Zollino 2016. V–XXXI, 3–18, 35–52, 65–85, 119–125, 133–157.

[11] Ehhez írt latin nyelvű tanévnyitó bevezető előadása: *Oratio super Fabio Quintiliano et Statii* Sylvis, in Zollino 2016. 19–31.

[12] A *Fasti*hoz bőséges kommentárt készített, amely azonban nem jelent meg életében: Lo Monaco 1991. 8–452.

[13] A *Sylvae* legújabb, kétnyelvű kiadása: Fantazzi 2004.

[14] Első leveleiket lásd Butler 2006. 16–30.

tius szatíráit taglalta.[15] Ugyanebben az évben Lorenzo követeként Rómába utazott VIII. Ince pápává választásának alkalmából, az új egyházfő pedig megbízta Héródianos *Historiá*jának fordításával, amelyet három évvel később fejezett be. 1485-ben szerezte *Ambra* című, a homérosi eposzokat imitáló tanköltemény*ét* a következő évi, 1485–86-os *Ílias*-kurzusához bevezető gyanánt.[16] 1486-ban írta a negyedik, utolsó *Sylvá*t, a *Nutriciá*t, egyfajta verses irodalomtörténeti áttekintését az antikvitásnak, kitekintéssel Dante, Petrarca és Guido Cavalcanti költészetére, amelyet Lorenzo dicséretével zár. 1488-ban a VIII. Incéhez küldött firenzei követség tagjaként Rómába utazott.

1489-ben Antonio Miscomini nyomdájában jelent meg száz, hosszabb-rövidebb (szövegkritikai és értelmezési kérdésekkel foglalkozó) filológiai tárgyú tanulmányát tartalmazó *Miscellanea*ja, amely nagy visszhangot kap – elismerést és kritikát egyaránt.[17] Elismerő levelekben részesül többek között Ermolao Barbarótól, Niccolò Leonicenótól és Battista Guarinótól, legfőbb támadói pedig Giorgio Merula, Michele Marullo Tarcaniota és Jacopo Sannazzaro, aki Nápolyban egyenesen Polizianót gúnyoló epigrammákat költött. További filológiai tanulmányait egy újabb *Miscellanea*ban kívánta megjelentetni, ezekből ötvenkilenc maradt fenn.[18] 1489–90-ben egyik kurzusának az *Odysseia* volt a témája, és erről tartott tanévnyitó beszédet.[19] 1489-től 1491-ig két oxfordi tudóst tanított: William Grocynt és Thomas Linacre-t, a portugál király kancellárjának fiaival együtt.[20] Többek között egy magánkurzust tartott nekik idősebb Plinius *Naturalis historiá*járól, ezen kívül latin irodalmat, retorikát és stilisztikát oktatott számukra Lorenzo fiaival közösen.[21]

1490-ben állította össze *Panepistemon* című bevezető előadását a következő, 1490–91-es kurzusához, amelyet Aristotelés *Etiká*járól tartott. Ugyanebben a tanévben Suetoniusról is előadott.[22] 1491 nyarán Lorenzo megbízásából kézirat-beszerző körútra indult Bolognán és Padován át Velencébe Pico della Mirandola társaságában. 1491-ben Pico segítségét kérte a Lorenzo által javasolt, a

[15] *Praelectio in Persium*, in Zollino 2016. 53–62. Lásd Giorgia Zollino: *Introduzione a Praelectio in Persium*, in Zollino 2016. 35–36.

[16] Ehhez latin prózában írt terjedelmes előadást: *Oratio in expositione Homeri*, in Zollino 2016. 85–119.

[17] *Miscellaneorum centuria prima*. Angol fordítást is tartalmazó kritikai kiadása: Dyck – Cottrell 2020.

[18] *Miscellaneorum centuria secunda*. Ezek életében nem jelentek meg, sőt halála után elvesztek, és csak a 19. században kerültek újra elő. Lásd Branca – Stocchi 1972, Dyck – Cottrell 2020. Vol. 2.

[19] *Praelectio in enarratione* Odysseae, in Poliziano: Zollino 2016. 127–130, vö. Paolo Viti: *Premessa*, in Zollino 2016. VI.

[20] Robert Weiss: *Un allievo inglese del Poliziano: Thomas Linacre*, in Atti 1957. 231–236, Marrone 2016, Frazer-Imregh 2020c. 120.

[21] Frazer-Imregh 2020c. 116.

[22] Bevezető előadása ehhez: *Praefatio in Suetonii expositionem*, in *Praelectiones*. 2, 159–173. A kurzus datálásához lásd Zollino bevezetőjét: *Introduzione*, in Zollino 2016. 133–157.

Létezőről és az Egyről szóló filozófiai vitában, aminek gyümölcse Pico hasonló című fennmaradt töredéke. Poliziano levelei tanúsága alapján is egyre inkább az arisztotelészi filozófia kutatása felé fordult.[23] 1492-ben adta ki *Lamia* című nyitó előadását Aristotelés *Első analitikáj*át tárgyaló, 1491–92-es kurzusához.[24] Ugyanebben az évben elveszítette legfőbb támogatóját és barátját, Lorenzo de' Medicit, akinek vezető szerepét fia, Piero igyekezett átvenni Firenzében; Poliziano minden erejével és tekintélyével támogatta (kevésbé rátermett) volt tanítványát. 1493-ban Bartolomeo Scalával folytatott vitát. Utolsó tanítási évében, 1493–94-ben is Aristotelésszel foglalkozott: a *Második analitikát* és a *Topikát* adta elő, mellette pedig Ovidius *Elégiát*. VIII. Károly francia király hadjárata idején Piero de' Medici diplomáciai ügyetlensége miatt Firenze nehéz helyzetbe került, Savonarola pedig az isteni büntetést látta és hirdette a csapásban. Poliziano Pico della Mirandolához hasonlóan arzénmérgezésben halt meg 1494-ben, szeptember 29-én; a jelenlegi feltételezések szerint éppen Piero adta ki a parancsot megmérgezésükre. Mindketten a dominikánus San Marco kolostor templomában nyugszanak, közös sírban.

III. GIOVANNI PICO DELLA MIRANDOLA RÖVID ÉLETRAJZA

Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) Mirandola és Concordia grófja, filozófus.[25] Édesanyja az eposzíró Boiardo nagynénje, legidősebb testvére, Galeotto, I. Ercole d' Este, Ferrara ura Bianca nevű lányát vette feleségül. Poliziano legközelebbi barátja, különösen 1484-től, amikor Pico is Firenzébe költözött.

Az apjától korán árván maradt Picót Francesco Gonzaga bíboros 1473-ban apostoli jegyzői címmel látja el, majd a kis Giovanni 1477–78-ban anyjával együtt Bolognába költözik, hogy az egyetemen egyházjogot tanuljon. Anyja halála után otthagyta jogi tanulmányait és az egyházi karriert, hogy Ferrarában (1479. május 29-től) Battista Guarino iskolájában humanista ismereteket és filozófiát tanuljon. Valamikor 1479 tavaszán Firenzébe is ellátogatott, ahol megismerkedett Lorenzo de' Medicivel, Marsilio Ficinóval, Angelo Polizianóval és Girolamo Benivienivel.

Ferrarában 1480 nyaráig maradt, és szoros barátságot kötött tanáraival: Battista Guarinóval, Niccolò Leonicenóval, valamint diáktársaival: Aldo Manuzióval és Tito Vespasiano Strozzival. 1480 őszén Pico Padovába utazott, hogy az ottani egyetemen filozófiai ismereteket szerezzen, így mélyülhetett el Aristotelés és Averroës tanaiban a krétai származású Elia del Medigo és Nicoletto Vernia közreműködésével. Elia arab- és hébertudásának köszönhetően számos olyan

[23] Buttler 2006. Passim.
[24] Celenza 2010.
[25] Bacchelli 2015. Az életrajzot saját korábbi kutatásaim alapján egészítettem ki.

Averroës-kommentárt lefordított Pico számára, amelyek korábban nem voltak a latinul olvasók számára elérhetőek; együttműködésük később is tovább folytatódott: Firenzében 1485 nyarán, valamint Frattában 1486 nyarán. Eliától héberül tanult, és bizonyos kabbalisztikus szövegek ismeretéhez is hozzájutott.

1482-ben Pico egy új villát építtetett könyvtára és tanulmányai számára Mirandolában, ide húzódott vissza a Velence és Ferrara közötti háború elől görögtanára, Emanuele Adramitteno, Aldo Manuzio és Niccolò Leoniceno társaságában. 1483 szeptemberében Adramittenót Paviába kíséri, de novemberben már Caterina nevű nővérénél van, aki Carpi fejedelmének özvegye, és akinek fia számára beajánlja nevelőnek az anyagi gondokkal küzdő Aldo Manuziót. Júliusig marad ott, majd egy év múlva, 1484 nyarának végén Párizsba utazik, hogy a Sorbonne-on tanuljon. December elején tér vissza, egyenesen Firenzébe, ennek okairól egy 1484. december 6-án Ermolao Barbarónak írt levelében számol be.[26] A padovai évek során alaposan elmélyült a peripatetikus filozófiában és annak különféle értelmezéseiben, a skolasztikus megközelítésekben és a radikális averroizmusban, így most idejét látta a platonikus tanok alaposabb megismerésének. A levélben felfedi azt az élete végéig dédelgetett tervét, amelynek megvalósítására a *De ente et uno* fennmaradt töredéke a tanú, hogy kimutassa Platón és Aristotelés tanainak a szavak szintjén túlmutató, lényegi egyezését.

Firenzei tartózkodása alatt a húszas évei elején járó Pico egyenrangú tagja lett az ottani humanista és filozófus közösségnek: Lorenzo, Poliziano és Ficino egyaránt szuperlatívuszokban beszél tehetségéről és megszerzett hatalmas tudásáról. Ficino egy 1485-re datálható, Domenico Benivieninek írt levele híven beszámol a Pico házában zajló termékeny vitákról, ahol a firenzeieken kívül Elia mellett két másik görög-héber tanára csatlakozott Picóhoz, egy bizonyos Ábrahám és a szicíliai kikeresztelkedett zsidó gondolkodó, Flavio Mitridate, azaz Sámuel ben Nissim Abul-Farag (1445 k. – 1489 k., keresztény nevén Guglielmo Raimondo Moncada), aki számos kabbalisztikus művet fordított le a számára.

1485 április-júniusára megy vissza az a stílust és a tartalmat illető nagy jelentőségű vitája Picónak, amelyet levélben folytatott Ermolao Barbaróval.[27] A velencei humanista kikelt a korabeli skolasztikusok, a „teutonok" romlott latinsága ellen, akik, úgymond „koszosak, nyersek, bárdolatlanok, barbárok", ám Pico védelmére kelt a korai és kései skolasztikusoknak, és a gondolat érvényét helyezte előtérbe a formai szépség ellenében. Az 1485–86-os telet Firenzében töltötte; Flavio Mitridate segítségével tanult héberül, arabul és a kabbalában is elmélyült. 1486 májusában egy arezzói kaland után Perugiában, majd a pestis miatt Frattában készült fel a párizsi útja óta tervezgetett római filozófiai kongresszusra. Itt állította össze a *900 tézis*t és a nyitóbeszédnek szánt *Oratió*t, amely később *De hominis dignitate* (*Az ember méltóságáról*) címen vált híressé. Közben, mintegy

[26] Pico 1557. 368–369.
[27] Pico 1557. 351–358.

mellékesen írta meg újplatonikus kommentárját a Perugiába is vele tartó barátja, Girolamo Benivieni *Canzona dell' amore* (*Dal a szerelemről*) című költeményéhez, amely egyébként Ficino *Lakoma-kommentár*jának ihletésére íródott. Ebben némi kritikával illette Ficinót, és beszámolt egy *Poétikus teológia* megírásának tervéről. Frattában is mellette volt Elia del Medigo, akivel Averroës-szövegeken dolgozott együtt. 1486 telét ismét Firenzében töltötte, és Flavio Mitridatéval arámi és héber tanulmányaiban mélyedt el. Flavio a kabbalista hagyományt is jól ismerte, és ő fordított le Pico számára számos középkori héber exegetikus szöveget, például Levi ben Gershom kommentárját az *Énekek éneké*hez, amit a kabbalisztikus szövegek sorának fordítása követ; ezek közül az első valószínűleg Menachem da Recanati kommentárja Mózes öt könyvéhez. Ekkor véglegesítette az 1487 januárjára tervezett római dispután megvitatandó *900 tézis*t, amelybe az addig ismert nyugati és keleti filozófiai hagyomány minden ágából válogatott: görög és latin, héber és arab nyelvű szerzőktől, pogány, keresztény, zsidó, muszlim vallásúaktól, sőt a kabbalából, a hermetikus hagyományból és a természeti mágiát illető téziseket is. A téziseknek nagyjából a fele más szerzőktől való (nem egyenes idézet gyanánt, hanem Pico megfogalmazásában), a másik fele pedig Pico saját következtetéseit tartalmazza a fent említett filozófiai hagyomány különböző ágait illetően. A *900 tézis*t 1487. január 7-én nyomtattatta ki a saját költségén Rómában, és elküldte minden lehetséges érintettnek, akiket szintén saját költségén meghívott, hogy vegyenek részt a dispután. VIII. Ince azonban a spanyol Pedro Garcia bíboros ügyködése nyomán február 20-án egy *breve*ben felfüggeszti a disputát, Picót egy igen megalázó kivizsgálásra hívják be, majd március 2-án a párizsi szabad gondolkodást ellenző Kúria Pico hét tézisét eretneknek, hatot pedig eretnekgyanúsnak ítéli. Tézisei védelmében Pico májusban publikálja *Apológiá*ját, ez azonban csak olaj a tűzre: a pápa június 6-i *breve*jében elrendelte az inkvizíció vizsgálatát, július 31-én Picót kötelezte, hogy vesse alá magát a kivizsgálásnak, egy augusztus 4-i bullában pedig elítélte a *900 tézis*ben és az *Apológiá*ban foglaltakat, és elrendelte azok minden példányának bezúzását. A pápa letartóztatási parancsot adott ki Pico ellen; a filozófus városról városra Párizs felé menekült, immár az inkvizíció üldözte, de Franciaországban VIII. Károly vette oltalmába 1488 februárjában; a látszat kedvéért azonban „letartóztatta", és teljes kényelmét biztosítva tartotta fogva Vincennes erődjében. Innen márciusban „szabadult ki", de még hazatérte előtt egy kerülővel a Rajna felé meglátogatja Kues városában Nicolaus Cusanus könyvtárát az általa alapított Szent Miklós kórházban.

Lorenzo de' Medici közreműködésével és az ő oltalma alatt telepedhetett le Firenzében, az eretnekség vádja alól azonban csak a következő pápa, VI. Sándor mentette fel 1493. június 18-án. Firenzében a zsidó származású Jochanan Alemannótól hébert tanult, és vele együtt tanulmányozta az Ószövetséget. Ekkor készült el fordítása a Jób könyvéből, zsoltármagyarázatai és a Teremtés első tizennyolc versét hétszeresen elemző műve, a *Heptaplus*, amelyet 1489-ben ki

is nyomtatott. 1490-ben Poliziano kérésére állította össze a Platón és Aristotelés tanainak összeegyeztetését célzó nagyobb művének részeként a *De ente et uno* (*A létezőről és az egyről*) című írását, amelynek többi része sajnos elveszett. Ugyanebben az évben Pico kérésére segít Lorenzo de' Medici Savonarolának, hogy visszatérhessen Firenzébe, ahol a San Marco dominikánus kolostorának feje lesz.

1491 júniusában Pico Poliziano társaságában Velencébe utazott, hogy újabb kódexeket vagy *incunabulum*okat szerezzenek be, és közben meglátogassák humanista barátaikat; ugyanezzel a céllal megálltak közben Bolognában, Ferrarában és Padovában. Erről az utazásról fennmaradt Poliziano úti jegyzete. 1492. április 8-án meghalt Lorenzo de' Medici, Pico legőszintébb támogatója; Poliziano itt olvasható, Jacopo Antiquarinak írt levelében (IV, 2) olvashatjuk, hogy a haldokló hívatta magához Picót, és Savonarola is meglátogatta.

Pico utolsó, monumentális műve az 1492-ben megkezdett *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* (*Vitairat a jósló asztrológia ellen*) tizenkét könyve, amely a jósló asztrológiát vonja bírálat alá.

*

Az itt közölt, sok nyelvi, gondolati és mitológiai játékot és szellemes humort magában foglaló hat levél (I, 3–8) szorosabb barátságuk indulását mutatja be. Az első, 1483-ban írt levéllel (I, 3) küldte el Pico öt kötetbe foglalt, korai szerelmes elégiáit a nála kilenc évvel idősebb, már nagy tekintéllyel bíró Polizianónak, szigorú elbírálást kérve tőle.

Poliziano mitológiai és irodalmi utalásokkal teli, tréfálkozó válaszában (I, 4) megelégedéssel nyugtázza Pico teljesítményét, de azért ejtett némi javításokat a költeményekben, és 1479-ben készített Epiktétos-fordítását küldi el viszonzásul az ifjú filozófusnak, szintén bírálatot remélve. A levél egy homályos célzással zárul egy olyan művére, amelyet Pico kért tőle, de még nem készült el – ez valószínűleg Ovidius *Fasti*jához írt hatalmas kommentárja lehetett.

A harmadik levélben (I, 5) Pico ugyanebben a mókázó hangnemben mond köszönetet a nem eléggé szigorú bírálatért, és Epiktétos Poliziano által megkezdett megszemélyesítését folytatva, bolondozva foglalja össze a sztoikus filozófiának Epiktétos *Kézikönyvecské*jében olvasható elveit. Végül viccelődve azt állítja, ő is a sztoikus filozófia követőjévé szegődött.

A negyedik levélben (I, 6) Horatiust és idősebb Pliniust idézve mentegetőzik Poliziano, hogy nem tudja eléggé dicsérni Pico nagyszerűségét, és köszönetet mond Manuele Adramitteno, Pico görögtanárának számára is továbbított csodaszép leveléért; majd Homéros és Plautus mondásait saját szövegébe fűzve élcelődik. A következő, ötödik levél (I, 7) szintén Polizianótól jött, ebben egy görög epigrammáját közli, amelyben azzal a hírrel játszott el, mely szerint Pico elégette szerelmes elégiáit – most utólag is dicséri őket prózában, a versben pedig az elégiákat megszemélyesítve dorgálja azokat, amiért Picót megkísértették.

A hatodik levél (I, 8) bizonyíték arra, hogy Poliziano az általa válogatott levelekből tudatosan szerkesztett egy újabb egészet, ahol a levelek sorrendjének is van jelentősége, mert bár a téma és a dátumok elhagyása miatt úgy tűnhet, hogy ez az előző levélre válaszol, valójában két évvel korábban, 1481-ben keletkezett, amikor Pico még csak tizennyolc esztendős volt. Ebben Poliziano korábbi dicséreteire reagál, és levele az ókori szerzők nyomán a humanisták kötelező szerénységének (olykor álszerénységének) a mintapéldája. Mielőtt Poliziano latin és görög irodalmi tanulmányait az egekbe dicsérné, egy fricskát azért megenged magának vele kapcsolatban: mivel egyelőre nem tud a költészet és a filozófia között választani, Polizianót fogja utánozni, aki görög munkáiban latinosnak, latin tanulmányaiban pedig inkább görögösnek mondja magát. Végül kora egyik legjelentősebb tudósának nevezi, és munkára buzdítja.

Angelo Poliziano – Giovanni Pico della Mirandola
Levelek

I. könyv 3. levél[28]
Giovanni Pico della Mirandola[29] Angelo Polizianónak

1. Minthogy múzsáim zsengéjét, amelyekben még ifjú koromban *Szerelmeim*mel játszadoztam, öt kötetbe szerkesztettem, itt küldöm neked az elsőt.[30] A többit is küldöm majd, ha benned barátomra és nem egy hízelgőre lelek. Azzal a feltétellel érkeznek ugyanis hozzád, hogy ostorozd és zabolázd meg őket, hogy tévedéseikért körömpróba révén nyársakkal fizessék meg büntetésüket.[31] Igazságos és ne méltánytalan, vagyis szigorú és ne elnéző bírájuk légy! Hisz mi lehetne nagyobb méltánytalanság, mint becsapni a barátod, akinek minden bizodalma tebenned van?[32] Nem vagyok olyan érzékeny természetű, hogy egy olyan em-

[28] A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Butler 2006. 16–30.

[29] Ez a levél szorosabb barátságuk kezdetén, 1483-ban keletkezett. Ugyanez a levél Pico bázeli összkiadásában: Pico 1557. 372. A szövegben Poliziano olykor megváltoztatta a szórendet, így tette még elegánsabbá Pico stílusát.

[30] A verseskötet címe *Amores* volt. Sajnos csak néhány elégia maradt fenn belőlük, mert Pico később elégette verseit. Tettét azzal indokolta, hogy úgy érezte, csak azután válhat igazi filozófussá, ha felhagy a költészettel.

[31] Az *ad unguem* a szobrászoktól vett kifejezés a tökéletességre, akik a körmükkel simították végig művüket, hogy teljesen sima, és így befejezettnek tekinthető-e alkotásuk. A lap szélén a nyárs (vízszintes vonal) jelezte az ókori szövegkritikában, ha egy sor hamis vagy felesleges volt. Görögül ὀβελός, kicsinyítve ὀβελίσκος, latinul obelus, kicsinyítve obeliscus, Pico az utóbbit használja.

[32] „Nam quae maior iniquitas quam amicum fallere de te sibi omnia promittentem?" A dolog előzménye, hogy Pico első versküldeményeit Poliziano nagy örömmel és Pico szerint túlságosan jószívűen, tehát enyhén bírálta el. Ezért fejezi ki óhaját egy elfogulatlan megítélésre.

ber javításait visszautasítsam, aki a barátom. Sőt, sem te, sem más el nem hinné, mennyire elégedetlen vagyok e verseimmel, s még azokat illetően is, amelyek jobban tetszenek, mennyire félek attól, hogy amint Catullus mondja, egyfajta Suffenus legyek.[33] Ezért kérlek, ne tagadd meg a segítséged legkedvesebb barátodtól e szép és nemes dologban.[34]

Élj boldogul![35]

4. levél
Angelo Poliziano Giovanni Pico della Mirandolának

1. Csakugyan furfangos férfi vagy, hogy *Szerelmeid*hez igyekszel engedni engem, s azt kívánod tőlem, aki ritkán vonom össze a szemöldökömet,[36] hogy ilyen szép gyermekeket olyan komolyan és szigorúan fogadjak. Azt mondják, egyedül Ámor fektette két vállra Pán istent, miután a küzdőtérre hívta. Hogy gondolod, hogy én szembeszállhatnék Venus egész seregével? Ám mégis, te követeled ezt, igen, te, Pico, akitől vétek lenne bármit megtagadni. Ezért megkértem közülük néhányat, hogy viseljék el, ha kicsit ráncba szedem őket. S nem is a bíró (hogy így szeress engem mindenkor), hanem Mómos alakját öltöttem magamra, akiről azt mondja a mítosz, hogy amikor nem talált semmi kivetnivalót Venusban, a szandálját ócsárolta. Belenyúltam tehát néhány verssorodba, nem mintha nem tetszettek volna, hanem mert úgy tűnt, hogy mintegy lovagrendűek révén he-

[33] Catullus: *Carmina*. 22. és 14. Az eredeti levélben Pico Catullus 22. carmenjét idézi: „Nimirum omnes fallimur, […] nec videmus manticam quae in tergo est." – „Persze mind be vagyunk csapva, és […] senki nem látja a saját hátán a málhát." (Pico 1557. 372.) Poliziano kihagyja az idézetet. (Az M kéziratban még szerepel.) Az idézet teljes szövege:

Nimirum idem omnes fallimur,
neque est quisquam quem non in
aliqua re videre Suffenum possis.
Suus cuique attributus est error;
sed non videmus manticae quod tergo est.

[34] Poliziano kihagyja az eredeti levélből a következőt: „tam multo praesertim studio, tam ex animo efflagitanti. Quod si is essem a quo in eiusmodi re tibi gratia referri posset, non tacerem Graecum illud, Lisippum Apellis et Apellem Lisippi alterna opera vicissim uti solitum." – „főként, hogy ő oly lelkesen és őszintén kér erre. Ám ha én az a fajta ember lennék, akitől az efféle ügyekben fizetséget vagy hálával való tartozást lehetne elvárni, akkor megemlíteném a görögök mondását: Lysippos Apellést, Apellés Lysippost hívta segítségül, ha szükségük volt egymásra." (Uo.)

[35] Az M kéziratban még ez szerepel: „et quotiens Laurentium Medicem cui Sylvam tuam dubiam cum vestro qui laudatur Virgilio palmam facis nuncupasti videris, totiens me ei tuis verbis intelligat esse deditissimum. Iterum vale. Quarto Idus Martias 1483." – „És amikor csak látod Lorenzo de' Medicit, akinek *Sylvae*dat ajánlottad (az övé a megtiszteltetés, hogy osztozhat dicső Vergiliusodban), minden alkalommal add át saját szavaiddal, hogy elkötelezett híve vagyok. Ismét csak élj boldogul! 1483. március 12." A Vergilius-említés Poliziano *Mantó*jára utal (vö. Fantazzi 2004. 2–28).

[36] Servius: In Vergilium: *Eclogae*. 2, 31.

lyet adtak az úgymond szenátoroknak és patríciusoknak. Egyetlen közrendűbe sem futottam bele![37] Ám bizonyos vagyok benne, hogy ezeken a helyeken sem ítéleted, hanem akaratod hiányzott, hiszen, mint mondják, Nasód számára is jobban tetszett az az arc, amely anyajegyet viselt.[38]

2. Itt küldöm tehát neked őket, és egy sztoikus kísérőt adok melléjük.[39] Remélem, csak „kölcsön kenyér"[40] gyanánt verik el ezen a port, és nem figurázzák ki teljesen. Bárhogy is lesz, most már van min a szigorú öregnek[41] a türelmét gyakorolnia. Csak nem fog úgy felkiáltani, hogy „Ó Zeus, mosd el áldásoddal e csapást!"[42] Bitus és Bacchius sem illett jobban össze![43]

3. A többi, amit kérsz, még nem látott napvilágot.[44] Szeretetemet viszonozd a tiéddel!

Élj boldogul![45]

[37] A verssorok minőségét a római rendek rangjával állítja játékosan párhuzamba Poliziano. A tehetősebb, nemesi rangúak voltak a patríciusok. A szenátori rendből kerültek ki, ha a hivatali rangsort végigjárták, idősebb korukban (senex – idős, öreg) a szenátus tagjai, a szenátorok. A lovagok valójában szintén a patríciusokhoz tartoztak, az ő rendjük a második a kiváltságosok közül. A szegényebb vagy nincstelen római polgárok voltak a plebejusok.

[38] Publius Ovidius Nasóról az idősebb Seneca említi ezt: *Controversiae*. 2, 2, 12.

[39] A küldeményhez Poliziano saját, 1479-ben készített latin fordítását mellékelte Epiktétos *Kézikönyvecské*jéből.

[40] A *talio* törvénykezési műszó, a hasonlóval való viszonzást vagy meglakolást (büntetést) jelenti.

[41] Epiktétosra utal, aki kénytelen Poliziano latin fordításán keresztül „megszólalni", illetve a fordítást érő kritikákat fogadni, többek között Picóét. Vagy pedig Pico „megcsipkedett" versei fogják útközben hazafelé az „öreget" visszacsipkedni.

[42] Az eredetiben görögül: ὦ Ζεῦ βρέξον τὰς περιστάσεις. Szó szerint: hullasd a szerencsétlenségekre esődet, illetve áldásodat.

[43] Horatius: *Szatírák*. 1, 7, 19–20.

[44] Valószínűleg Ovidius *Fasti*jához készített kommentárjáról van szó, amelyet a firenzei egyetemen az 1482–83-as tanévben adott elő, és ebben az évben, azaz 1483-ban fejezett be.

[45] Pico eredetijében és a V és R kéziratban ezután ez áll: „Scytham Manuellemque et Alberinum ac siqui propterea sunt ἀνώνυμοι [?] iube, quaeso, salvere meis verbis. Laurentius iunior delitiae nostrae legit epistolam tuam. Agnovit humanitatem. Multa ut rescriberem iniunxit. Tuus plane est totus. Sed [itt görög szöveget igyekezett a másoló átírni, hibásan]. Vale atque indicem Graecorum codicum quos recens emeris mitte ad nos, quaeso hisque adde comitem (si potes) Manuellis epistolam." – „Add át Scythának, Manuelének, Albericónak és más meg nem nevezetteknek, hogy viseljenek gondot magukra! Az ifjabb Lorenzo [di Pierfrancesco de' Medici], a kedves, olvasta leveled. Felismerte emberségedet. Sok mindent mondott, hogy fűzzem még hozzá válaszomhoz. Odaadó híved. Ám [itt romlott a szöveg]. Isten veled, és kérlek, küldd el azoknak a görög könyveknek a listáját, amelyeket nemrég vásároltál, és kíséretül tedd mellé, ha tudod, Manuele levelét!"

5. levél
Giovanni Pico della Mirandola Angelo Polizianónak[46]

1. *Szerelmeim* megvallották, hogy sem elmésebben, sem vidámabban nem fogadták őket soha, mint tenálad a napokban. S hogy barátságosan szúrtad le őket, egyrészt nagyon hálásak, másrészt sokkal tartoznak neked. Hiszen ki ne akarna egy ilyen kard által meghalni? Mindazonáltal fájlalják, hogy elnézőbben tetted ezt, mint az szükséges volt, és azt fontolgatják, hogy talán a szeretet elvakított téged *Szerelmeim*mel szemben, s így végül kétlik, hogy a saját ügyükben eléggé megbízhatnak egyébiránt nagy súlyú ítéletedben. Ám mégis megbíznak benne, és már szabadulnának kötelékeikből, otthon nem nyughatnak, szabadságot és nyilvánosságot követelnek merészen.

2. De mit mondjak Epiktétosod élcéről? Jó tréfa volt, még Catót is mosolyra fakasztotta volna! Alig lépte át küszöbömet, máris elővette zsebéből hozományát,[47] s így szólt: „Íme a nyársak, íme a nyilak,[48] hogyha nem tudnátok görögül; és itt vagyok én, készen, ha valaki elég merész közületek, hogy visszavágjon!" Ugyan ki tudta volna megállni nevetés nélkül, amikor egy sztoikus férfi ilyen kedvesen mókázott? Mindenesetre tartózkodtunk a fegyverektől, egyrészt mert azzal fenyegetőzött, hogy megtorolja az erőszakot, másrészt mert olyan jó bőrben volt,[49] hogy erőtlen csapásainkat meg se érezte volna. Így hát az öreget azzal a tisztelettel fogadtuk, amellyel tartoztunk neki. Ő pedig, amint letelepedett nálunk, rögtön filozofálni kezdett az erkölcsökről, méghozzá latinul. Nem annyira azért, mintha vendéglátói csak latinul tudnának, hisz volt olyan a társaságban, aki tudott görögül, hanem inkább mert latinul a te jóvoltodból világosabban szól. És fáradsága nem is volt hiábavaló, lévén, hogy addig be nem fejezte, míg belőlünk, peripatetikusokból sztoikusokat nem faragott. S azt a bizonyos *apathiá*t, azaz szenvedélytelenséget mind a magunkévá tettük,[50] olyannyira, hogy azt kellett látnunk, hogy mi, korábban elpuhult emberek immár mindent eltűrővé váltunk. Beláttuk, hogy mások ingerelhetnek bennünket, de csak saját magunk árthatunk magunknak; hogy soha ne küzdjünk a sors ellen; hogy ha valami nem lehet a miénk, végül mi is azt kívánjuk, hogy ez így legyen, hisz ez az istenek akarata; s hogy őket soha ne hibáztassuk vagy vádoljuk; semmit ne fájlaljunk, se

[46] Ugyanez a levél Pico összes műveinek bázeli kiadásában: Pico 1557. 361–362.

[47] „Pandens sinus." Butler a sinus 'kebel' jelentése szerint fordítja: „he bared his chest". Poliziano: *Letters*. 21. Jómagam a 'tóga öble', 'zseb' jelentést itt jobbnak találtam.

[48] En, inquit, obelos, en sagittas. Az előbbi görög eredetű, az utóbbi latin kifejezés.

[49] „Ita cutis occalluerat." Szójáték, mert a calleo ige alapjelentésében ugyan a bőrnek a sok használattól való megvastagodását, megkérgesedését jelenti, átvitt értelemben azonban a jártasságra, tapasztaltságra és szakavatottságra utal, pl. callens utriusque lingae – mindkét nyelvben (latinban és görögben) jártas.

[50] A sztoikus terminust azért hozom eredetiben, hogy Pico iróniáját némileg érzékeltetni tudjam: Epiktétos hallgatóinak, illetve olvasóinak „lyukat beszélt a hasába", szinte apátiába estek a hosszú erkölcsi tanítástól. Ezután ennek szellemes összefoglalását adja Pico.

ne panaszkodjunk; szolgaságot, legyőzetést ne ismerjünk; cselekedeteinkben és ne szónoklatokban bölcselkedjünk; s ha még újoncok vagyunk, akkor úgy tartsuk szemmel magunkat, mint az ellenségünket; hogy ne törődjünk mások rólunk alkotott véleményével, és az efféle dolgokat, mint amihez nincs közünk, inkább ne is vegyük figyelembe, mint hogy cáfolni igyekeznénk; úgy várjuk kitűzött napunkat, mint az utazók a fogadót; a tulajdonunkban levő dolgokat használjuk, de ne váljunk a rabjaivá; kedveljük a csöndet, semmi ne hagyja el a szánkat, amit alaposan meg nem rágtunk; mások ritkán váljanak számunkra nevetség tárgyává, mi pedig soha mások számára; s hogy az egész Epiktétost dióhéjban összefoglaljam, alaposan megtanultuk mind tűrni a nehézségeket, mind tartózkodni a gyönyöröktől.[51]

3. Lásd, hogy átalakítottuk életünk minden mozzanatát a te Epiktétosod nyomán! Lásd, milyen gyorsan tettük ezt, hogy sztoikusok legyünk még ebben a tekintetben is, akik erre figyelmeztetnek minket: „Ha az ember nem fejlődik, lemarad."[52] Noha másokon is csodálkoztam, akik ily hirtelen váltottak, magamon mégis a leginkább, hiszen mindig a Lykaionban és az Akadémiában forgolódtam, a Csarnokban viszont soha.[53] Az öreg előadása azonban annyira meggyőzött, hogy az ő nézeteihez álltam át nemcsak lábammal, de kezemmel, sőt egész testemben is.

Élj boldogul![54]

[51] „Substinere adversa, et abstinere voluptatibus abunde didicerimus." A sztoikusok jelmondata: „Substine et abstine!" Görögül: ἀνέχου καὶ ἀπέχου. – „Tűrj és légy mérséklet!" (Szó szerint: Tartsd magad, és tartsd magad távol!)

[52] „Tandiu deficere hominem, quandiu non proficit." A két ige jelentése azonban sokkal összetettebb, így ezt a szó szerinti értelmet is megengedi: „Addig, amíg valaki nem halad előre, nem tartozik hozzánk." Pico véleményem szerint ezzel a párhuzamos jelentéstartalommal játszik. Lehetne továbbá: „Míg az ember nem tesz valami hasznosat, addig az idejét vesztegeti."

[53] A Lykaion Aristotelés iskolájára, az Akadémia Platónéra utal, a Csarnok (latinul: Porticus) pedig a görög στοά-ra, vagyis a sztoikusokra utal.

[54] Pico eredetije így végződött: „Indicem Graecorum librorum qui mecum hic deversantur cum Manuelis epistula quod tuae litterae postulant ad te mitto. Indicem tuorum itidem desidero. Laurentio iuniori meo nomine salutem dicito, ad quem scripturus eram, sed pudor deterruit ne videar hominem literis compellare." – „Amint leveledben kéred, itt küldöm neked a velem levő görög könyveim listáját, Manuele levelével együtt. Én is szeretnék egy hasonló listát a tieidről. Add át üdvözletem az ifjabb Lorenzónak, akinek írni készültem ugyan, de az illendőség megakadályozott, mert nem akartam tolakodó lenni a levelemmel. Élj boldogul!" Lorenzo di Pierfrancesco de' Mediciről (1463–1503) van szó, a Magnifico fiatalabb unokatestvéréről, akinek a Magnifico a gyámja lett, amikor Pierfrancesco meghalt.

6. levél
Angelo Poliziano Giovanni Pico della Mirandolának

1. Leveled oly sokat jelent számomra, kedves Picóm, hogy el sem tudom képzelni, miként érhetne fel vele válaszom. Másfelől kedvességed oly határtalan, hogy úgy vélem, bármi indul útnak tőlem, te jó néven veszed majd. Ha szavaim nem hagynának cserben, megkísérelném tehetséged, műveltséged, ékesszólásod méltó dicséretét. Ám attól félek, hogy kénytelen lennék e hatalmas dicséretet, amint Flaccus mondja,[55] tehetségem híján elkoptatni. Ezért Timanthés példáját fogom követni,[56] s amit ecsetemmel nem tudok kifejezni, arra fátylat borítok. Ha pedig nekem kellene biztatnom azt, aki már így is mindenki számára példaképül szolgálhat, akkor az én Picómat úgy fogom biztatni, mint Agamemnón a mykénéi Teukrost: „Csak mindég így lőjj!"[57]

2. Tudom, hogy sok mindenért tartozom neked, ezeket nem szándékozom egyenként felsorolni, ám irántam való jótéteményeidhez hozzájön most tudós barátunk, Manuele ékesszóló levele,[58] mely a Hyméttos hegyének[59] mézénél (ahol azt gyűjtötte) és minden nektárnál édesebb. Őt szinte Glaukosszá tettük, bronzot aranyra cserélvén.[60] Hiszen ki ne tudná, hogy azok a görögök számára otthonos atticizmusok[61] a tengeren innen esetlenné válnak? De mégis, éppen ezért kevésbé félünk nyársaitól: minthogy Latiumban születtünk, amikor helytelenül fogalmazunk latinul, arra úgy tekintünk, mintha hellenizálnánk,[62] így miként a denevérek, bár sem egerek, sem madarak nem vagyunk, mégis igyekszünk bizonyítani, hogy mindkettő igaz ránk.[63]

Élj boldogul!

[55] „Sed vereor ne laudes cogar tantas, ut Flaccus inquit, culpa deterere ingenii." Horatius: *Ódák*. I, 6, 11–12: „laudes egregii Caesaris et tuas / culpa deterere ingeni."

[56] A görög festő, Timanthés az Iphigeneia feláldozását bemutató festményén a résztvevők mély gyászát csak a körülötte állók arcán ábrázolta, apjának, Agamemnónnak a fejét azonban lepellel takarva festette le, arra utalva, hogy ez meghaladja képességeit. (Idősebb Plinius: *Naturalis Historia*. 35, 75.)

[57] Βάλλ᾽ οὕτως. Homéros: *Ílias*. VIII, 282, ford. Devecseri Gábor. Agamemnón dicséri és biztatja Teukrost, miután az sikeresen lenyilazott jó néhány trójai harcost.

[58] Manuele Adramitteno, Pico krétai származású görögtanára, aki mindkettőjük, tehát Pico és Poliziano barátságát is élvezte.

[59] Attikai hegység, mely mézéről volt híres.

[60] Χάλκεα χρυσείων. Homéros: *Ílias*. VI, 236, ahol Glaukos saját arany fegyverzetét Diomédés bronz fegyvereire cseréli. „Ekkor azonban Glaukos eszét Kronidés elorozta, / mert ez aranyfegyvert nyújtott át Tydeidésnek rézért, / százökör-értékűt a kilencökör-árért." Ford. Devecseri Gábor.

[61] Ἐπιχώριοι τοῖς Ἕλλησιν ἀττικισμοὶ.

[62] Graecissare putamur. Vö. Plautus: *Menaechmi*. Prologus, 11–12.

[63] Az R kézirat hozzáteszi: „Delitiae nostrae iunior Laurentius Medices in oculis te gerit, amat, miratur, emulari etiam cupit. Iubet se tibi commendem dicamque ipsius plurimam salutem. Tu nos ama, ut facis." – „Az ifjabb Lorenzo [di Pierfrancesco] de' Medici, a kedves, felnéz rád, szeret és csodál téged, sőt versengeni akar veled. Azt mondja, szóljak egy jó szót az érdekében, s szívélyes üdvözletét küldi. Tarts meg szeretetedben!"

7. levél
Angelo Poliziano barátjának, Giovanni Pico della Mirandolának

1. Hallom, hogy korábban írott szerelmi epigrammáidat tűzre vetetted – ahogyan állítólag Platón tette a sajátjaival –, talán attól tartva, hogy ártanak megítélésednek, vagy megbotránkoztatnak egyeseket (szerintem ugyan alaptalanul, hiszen nem mentek túl semmilyen határon). Mert amennyire emlékszem, semmi nem volt ezeknél letisztultabb, kedvesebb, ékesebb. Mivel pedig ezeket *Szerelmek*nek nevezted el, úgy tetszett nekem, hogy a következő görög epigrammámban játsszam el e témával, hogy e *Szerelmek*et elégetted:

2. Gyakran elégették Picót sebesítve *Szerelmek*,
  már nem bírta tovább, elragadá nyilaik,
s minden fegyverüket, tegzet s íjat felrakva halomba,
  lángjuk orozván gyújt bosszú-máglyarakást.
Őket is elfogván kötelekkel összekötözte
  gyenge kezük, s azokat tűz közepébe veté,
hogy tűz oltsa a lángot. Kellett, csacska *Szerelmek*,
  Múzsa-barát Picót körberajonganotok?[64]

8. levél
Giovanni Pico della Mirandola Angelo Polizianónak[65]

1. Mivel legutóbbi leveledben annyira dicsérsz engem, annyival tartozom neked, amennyire távol állok attól, hogy méltán dicsérj. Hiszen azzal tartozunk valakinek, amit csak úgy magától ad, nem azzal, amit megfizet. Így én is mindazzal tartozom neked, amit rólam írsz, mivel bennem semmi ilyesmi nincsen. Minthogy te semmi módon nem tartoztál nekem ezzel, ez egészében kedvességedből és irántam való jóindulatodból fakad. Egyébiránt, ha megvizsgálsz engem, csak csekély, jelentéktelen és szűkös dolgokra lelsz. Tapasztalatlan újonc vagyok, aki csak most lépett ki a tudatlanság homályából, még szinte egyetlen lépést sem tettem előre. Örülhetek neki, ha a tudósok maguk közé számítanak. A „nagy tudású" jelző valami egész mást takar, ami terád és a magadfajtákra jellemző. Az ilyen magasztos címek hozzám nem illenek, hiszen az irodalmi tanulmányok velejét nemcsak hogy nem tanulmányoztam át alaposan, de amit láttam, azt is egyelőre csak úgy messziről. Igyekszem majd (már most is azon vagyok) olyanná válni, amilyennek most hirdetsz engem, olyan emberré, amilyennek gondolsz, vagy szeretnéd, hogy legyek.

[64] Saját fordításom.
[65] Ugyanez a levél Pico összes műveinek bázeli kiadásában: Pico 1557. 364–365.

2. Addig is téged foglak utánozni, Angelo, aki görög írásaidban azzal mentegeted magad, hogy latinos vagy, latin munkáidban pedig, hogy görögös. Hasonló egérutat fogok választani: hogy a költők és szónokok azért helyeseljék műveimet, amiért bölcselkedem, a filozófusok pedig azért, mert szónoki és költői elemeket csempészek írásaimba. Mindazonáltal velem egészen más a helyzet, mint veled, hiszen (a mondás szerint) két szék között a pad alá esem,[66] s végül sem költő, sem szónok, sem filozófus nem leszek. Te olyan jól megfelelsz mindkét szerepednek, hogy nem is igazán világos, melyikben vagy jobb. A görög és latin tanulmányokat is olyan gyönyörűen felöleled, hogy mint egy jó koktélban, összeolvadnak benned a nyelvek, és már nem lehet könnyen eldönteni, melyik volt az eredeti és melyik az idegen. Hogy latin nyelvű műveidet ne is említsem (ezeket illetően ugyan kinek engednéd át az első helyet?), ki hinné – amint azt Hadrianusról feljegyezték –, hogy egy római ilyen jól tud görögül?[67] Manuele barátunk, midőn leveledet olvasta, megesküdött rá, hogy maga Athén nincs enynyire attikai!

3. Kedves Angelo, távol álljon a hízelgés tőlem, de te olyan vagy, hogy kortársaink közül legfeljebb egy vagy két tudós mérhető össze veled (vagy tán egy sem)! Ha többen lennének ilyenek, akkor századunknak nem lenne mit irigyelnie az ókortól. Kérlek, amennyire csak tőled telik, állj neki, és verd le a rozsdát, hozd vissza a feledésből, rázd fel a tespedtségből az irodalmi tudományokat,[68] hogy a római nyelv csillogását az idő vasfoga teljesen el ne koptassa! Kalapálj ki mindig valami újat, ami a latin ügyét segíti és nevezetessé teszi, s tegyél róla, hogy amid csak otthon van, végre megjelenjen a tudósok közös javára![69]

Élj boldogul![70]

Ford. Frazer-Imregh Monika

[66] Ez a közmondás-szerű kifejezés egy Cicero kárára elkövetett tréfa emléke, amelyet Seneca jegyzett fel: *Controversiae*. 7, 3, 9; majd Macrobius: *Saturnalia*. 2, 3, 10.

[67] Ifjabb Plinius: *Epistulae*. 4, 3, 5. Mai kiadásai Arrius Antoninust adják meg az említés címzettjeként, de egyes kéziratokban valóban Hadrianus szerepel.

[68] „Literas quantum potes a situ recipe, ne nitor ille Romanae linguae iniuria temporum obsolescat." A situs kifejezés ideillő három értelme: 1. rozsda vagy penész; 2. tespedtség; 3. feledés. A recipe és az obsolescat a második és harmadik jelentéshez áll közelebb, a nitor viszont az elsőhöz. Ezért mindhármat lefordítottam, az eredetiben azonban csak egy fordulat szerepel.

[69] Pico így folytatta: „Ego quidem ut te ipsum, ita tua omnia amo atque desidero, tum eo magis quod te mihi exemplar proposui ad quod effingar, etsi is es quem ut sequi omnes debent, ita consequi pauci possunt." – „Szeretem és vágyom minden írásodat, ahogy társaságodat is, annál is inkább, mivel példaképemnek állítottalak téged magam elé, amilyenné válni szeretnék, még akkor is, ha olyasvalaki vagy, akit bár mindenkinek követnie kellene, kevesen képesek elérni." Pico 1557. 365. Pico ekkor tizennyolc esztendős volt.

[70] Az M kézirat hozzáteszi: Idibus Iul. 1481 Mirandula – Mirandola, 1481. július 15.

FORRÁSOK

Branca, Vittore – Stocchi, Pastore (eds.) 1972. Angelo Poliziano: *Miscellaneorum centuria secunda*, per cura di, Firenze, Alinari.

Butler, Shane (ed., transl.) 2006. Angelo Poliziano: *Letters*. Vol. 1, Books 1–4. (The I Tatti Renaissance Library 21.) Cambridge Mass., London.

Celenza, Christopher S. (ed.) 2010. Angelo Poliziano's *Lamia*. Text, translation, and introductory studies. Leiden–Boston, Brill.

Curti, Elisa (ed., transl.) 2016. Angelo Poliziano: *Lettere volgari*. Roma, Edizioni di Storia e Letteratura.

Dyck, Andrew R. – Cottrell, Alan (eds., transl.) 2020. Angelo Poliziano: *Miscellanies*. Volume 1. Cambridge, London, Harvard University Press.

Fantazzi, Charles (ed., transl.) 2004. Angelo Poliziano: *Sylvae*. Cambridge, London, Harvard University Press.

Giovanni Pico della Mirandola 1557. *Opera omnia*. Basileae, per Henricum Petri.

Knox, Peter E. (ed., transl.) 2018. Angelo Poliziano: *Greek and Latin Poetry*. Cambridge, London, Harvard University Press.

Lo Monaco, Francesco (ed.) 1991. Angelo Poliziano: *Commento inedito ai Fasti di Ovidio*. Firenze, Olschki, Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento. Studi e testi. XXIII.

Orvieto, Paolo (ed.) 2017. Angelo Poliziano: *Poesie*. Roma, Salerno Editrice.

Simioni, Attilio (ed.) 1913/1939. Lorenzo de' Medici: *Opere*. Vol. I. Bari, Laterza.

Simonetta, Marcello (ed.) – Fortunato, Gerardo (trad.) 2012. Angelo Poliziano – Gentile Becchi: *La congiura della verità*. Testo latino a fronte. Napoli, La scuola di Pitagora editrice.

Simon Gyula (ford.) 2003. Angelo Poliziano: *Stanzák – Orfeusz története – Le Stanze – Fabula di Orfeo*. Budapest, Eötvös József.

Tateo, Francesco (ed.) 1972. *Lorenzo de' Medici e Angelo Poliziano*. Bari, Laterza.

Zollino, Giorgia (ed.) 2016. Angelo Poliziano: *Praelectiones* 2. Edizione Nazionale delle Opere di Angelo Poliziano, testi IX. 2. Firenze, Olschki.

IRODALOM

Atti 1957. Atti del IV Convegno Internazionale di Studi sul Rinascimento (Firenze, 23–26 settembre, 1954). Firenze, G. C. Sansoni.

Bacchelli, Franco 2015. *Giovanni Pico della Mirandola*. DBI. Volume 83. Roma, Instituto dell' Enciclopedia Italiana. https://www.treccani.it/enciclopedia/pico-giovanni-conte-della-mirandola-e-concordia_(Dizionario-Biografico)

Bigi, Emilio 1960. *Angelo Ambrogini, detto il Poliziano*. DBI. Volume 2. Roma, Instituto dell' Enciclopedia Italiana. https://www.treccani.it/enciclopedia/ambrogini-angelo-detto-il-poliziano_(Dizionario-Biografico) (Letöltés: 2023. szeptember 13.)

Carrara, Enrico 1935. Angiolo Poliziano, in Enciclopedia Italiana, http://www.treccani.it/enciclopedia/angiolo-poliziano_(Enciclopedia-Italiana)/ (Letöltés: 2023. szeptember 13.)

Frazer-Imregh Monika 2020a. „Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?" – Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával. *Antikvitás és Reneszánsz*. 6. 43–68. DOI: 10.14232/antikren.2020.6.43-68

Frazer-Imregh Monika 2020b. Poliziano levele Piero de' Medicihez Róma, Firenze és Fiesole nevének etimológiájáról. *Orpheus Noster*. 38/2. 103–109.

Frazer-Imregh Monika 2020c. Adalékok Marsilio Ficino De vita című művének utóéletéhez – Hogyan került a De vita Angliába? *Antikvitás és Reneszánsz*. 5. 107–126. DOI: 10.14232/antikren.2020.5.107–126

Frazer-Imregh Monika 2021a. „Gondold azt, hogy nem is levelet, hanem […] az emberi élet minden kényelmét küldöd" – Angelo Poliziano és Girolamo Donato levelezése. *Antikvitás és Reneszánsz*. 7. 225–254. DOI: 10.14232/antikren.2021.7.225-254

Frazer-Imregh Monika 2021b. Poliziano ódája Giuliano de' Medici halálára. Bevezető és forrásközlés. *Ant. Tan*. LXV/2. 255–260. DOI: 10.1556/092.2021.00018

Frazer-Imregh Monika 2021c. Angelo Poliziano és Niccolò Leoniceno vitája a Naturalis historia egy helyéről. *Ant. Tan*. LXV/2. 261–278. DOI: 10.1556/092.2021.00019

Frazer-Imregh Monika 2021d. Angelo Poliziano bevezetője Levelei tizenkét könyve elé. *Orpheus Noster*. 41/1. 102–104.

Frazer-Imregh Monika 2021e. Poliziano és Ermolao Barbaro levelezése. *Orpheus Noster*. 42/2. 112–120.

Frazer-Imregh Monika 2021f. Girolamo Donato, Velence szószólója, költő és filozófus. *Orpheus Noster*. 43/3. 63–68.

Frazer-Imregh Monika 2021g. Niccolò Leoniceno orvos, filozófus, az orvostudomány újkori reformjának atyja. *Orpheus Noster*. 43/3. 69–80.

Frazer-Imregh Monika 2021h. Angelo Poliziano és Battista Guarino levelezése. *Orpheus Noster*. 43/3. 97–104.

Frazer-Imregh Monika 2021i. Reneszánsz hősök – a tudós költő és pártfogója. Angelo Poliziano levele Lorenzo de' Medici haláláról. In Csízy Katalin – Hóvári János (szerk.) *Hősök, mártírok, áldozatok, szentek*. Budapest, KRE–L'Harmattan. 155–172.

Frazer-Imregh Monika 2021j. A tudós humanista küldetése és társadalmi szerepvállalása – Gioviano Pontano. *Studia Caroliensia*. 139–152.

Frazer-Imregh Monika 2022. Angelo Poliziano: *Levelek*. II. könyv, 1–2. levél (Filippo Beroaldo). *Orpheus Noster*. 46/2. 81–82.

Frazer-Imregh Monika 2023a. Tévedett-e az Idősebb Plinius? Angelo Poliziano és Niccolò Leoniceno vitája a Naturalis historia egy helyéről. In Takács László – Tóth Orsolya (szerk.) *Az antik nevelés és öröksége*. (Hereditas Graeco-Latinitatis X.) Debrecen, Debreceni Egyetem. 112–135.

Frazer-Imregh Monika 2023b. Angelo Poliziano és humanista rajongói. *Antikvitás és Reneszánsz*. 11. 169–180. DOI: 10.14232/antikren.2023.11.169-180

Marrone, Daniela 2016. Thomas Linacre and the Italian Humanism. Philological and Interpretative Aspects in Linacre's Translations. In D. Marrone – G. Thiene – L. Luxon (eds.) *English Students of Medicine at the University of Padua during the Renaissance*. Padova, Padua University Press. 45–76.

Orvieto, Paolo 2009. *Poliziano e l'ambiente Mediceo*. Roma, Salerno Editrice.

Papp Eszter 2010. La sezione dantesca della Raccolta aragonese. *Orpheus Noster*. 2. 125.

Roggia, Carlo Enrico 2011. Poliziano. In *Enciclopedia dell' Italiano*.
https://www.treccani.it/enciclopedia/poliziano_%28Enciclopedia-dell%27Italiano%29/